

**НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені П.І. ЧАЙКОВСЬКОГО
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БУРГАН Ірина Олександрівна

УДК 780.616.432.082.4:130.2(043.3)

ДИ С Е Р Т А Ц І Я

**КОМУНІКАТИВНІ ТА ДІАЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕРТУ
ДЛЯ ДВОХ ФОРТЕПІАНО З ОРКЕСТРОМ: ТЕОРЕТИКО-
КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

Спеціальність 034 – Культурологія

Галузь знань 03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня

доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. О. Бурган

Науковий керівник

– **ТИШКО Сергій Віталійович**

доктор мистецтвознавства, професор

КИЇВ – 2021

АНОТАЦІЯ

Бурган І. О. Комунікативні та діалогічні особливості концерту для двох фортепіано з оркестром: теоретико-культурологічні аспекти.- Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 034 «Культурологія». – Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, Київ, 2021.

Дисертаційну роботу присвячено вивченню комунікативних та діалогічних особливостей масштабного ансамблевого жанру – концерту для двох фортепіано з оркестром.

У музичній культурі сучасності спостерігаються тенденції до дедалі більшої актуалізації ансамблевого виконавства. Підсилення композиторського, виконавського та слухачького інтересу до ансамблевої музики спричинило необхідність детального наукового осмислення жанрів та специфіки ансамблевого музикування у просторі культури. Особливого значення в цьому сенсі набуває дослідження жанру, який органічно поєднує в собі різні види інструментального ансамблю (фортепіанного і симфонічного) та продовжує переживати період свого ренесансу й актуалізації в музичній культурі – жанру концерту для двох фортепіано з оркестром. Цей унікальний та рідкісний музичний жанр відзначається складною динамікою історичного розвитку: подвійний фортепіанний концерт переживав часи свого розквіту, повного забуття, відродження й упевненого визнання.

Незважаючи на велику роль, яку відіграє діалог в концерті для двох фортепіано з оркестром, специфіку цього типу взаємодії в даному жанрі не було в повній мірі досліджено. У нашій дисертаційній роботі доповнено історичний шлях подвійного фортепіанного концерту від витоків до сьогодення маловідомими й досі недослідженими творами, розглянуто найсучасніші зразки зазначеного жанру та виправлено деякі неточності у фактах. Центральне місце в дослідженні відведено вивченню діалогічної

специфіки концерту для двох фортепіано з оркестром. А вона, в свою чергу, постає частиною музично-комунікативного простору культури.

Дисертація складається зі вступу, основної частини, висновку, списку використаних джерел та додатків. У *першому розділі* розглянуто діалогічні концепції в таких галузях наукового знання, як філософія, культурологія, музикознавство. Особливу увагу зосереджено на дослідженні комунікативних особливостей ансамблевої культури на прикладі жанру концерту для двох фортепіано з оркестром. Розкрито діалогічну специфіку цього жанру в контексті її соціальної значущості. Також окреслено основні етапи становлення й розвитку подвійного фортепіанного концерту у просторі музичної культури: прецедент виникнення подвійного клавірного концерту у творчості Й. С. Баха, кристалізацію жанру концерту для двох фортепіано в класичний період (зокрема у творчості В. А. Моцарта), появу концертів романтичного типу (закцентовано особливу увагу на внеску Ф. Мендельсона в розвиток жанру), драматичну долю жанру у другій половині XIX століття. Виявлено причини повторної актуалізації жанру концерту для двох фортепіано з оркестром у XX столітті і в сучасній музичній культурі. На підставі аналізу нотних та аудіо матеріалів ґрунтовно досліджено та охарактеризовано великий масив подвійних фортепіанних концертів від витоків до сучасності. Виявлено відповідність моделі колективного концертування панівним тенденціям у музичній культурі певного періоду, окреслено зміни, що відбулися під впливом провідних поглядів та культурно-естетичних принципів епохи. У *другому розділі* проаналізовано функції діалогу в концерті для двох фортепіано з оркестром та створено їх відповідну класифікацію. Також охарактеризовано специфіку втілення принципів концертності та концертування в концерті для двох фортепіано з оркестром, простежено взаємозв'язок між концертністю та діалогічністю, розкрито поняття діалогічного ансамблю. Діалогічну природу концерту проаналізовано з позиції дуального принципу в культурі. Розглянуто можливості встановлення міжкультурного діалогу шляхом концертування і

створення риторично-діалогічної ситуації в культурі. Проаналізовано механізми впливу комунікативної своєрідності концерту на формування новітніх виконавських стратегій у сучасній культурі. У *висновках* викладено основні положення дисертаційного дослідження.

Встановлено, що особливість ансамблевого устрою подвійного фортепіанного концерту відзначається ескалацією комунікативного процесу. Жанр концерту для двох фортепіано з оркестром поєднує в собі риси двох діалогічних жанрів: фортепіанного ансамблю та концерту для соліста з оркестром. У фортепіанному ансамблі провідним є паритетний або ж діалогічний принцип взаємодії. Учасники діалогічного ансамблю прагнуть до відносної самостійності сторін, рівноцінності змістового навантаження партій, співтворчості на засадах діалогу (на відміну від інтегративного ансамблю – гри в чотири руки за одним інструментом, спрямованої на максимальну внутрішньоансамблеву єдність та неподільність ансамблевого простору). У наш час (час синтезу, системності та інтеграції) виникла необхідність подальшого ускладнення діалогічності, аж до перетворення її в багатомірний діалог. Поєднання камерного музикування з симфонічним привносить у концерт ідеї рівноправності, рівної значущості творчих індивідуальностей виконавців камерного ансамблю, де кожен учасник є солістом. Діалогічні відносини створюються не тільки між піаністами, а й в ансамблі солістів з оркестром. Сили учасників концертного «змагання» відносно урівнюються, «змагання» з оркестром трансформується у діалогічний ансамбль. Звукова міць, властива двом роялям може сміливо «позмагатися» зі звучанням симфонічного оркестру. Це проявляється також на рівні фактурної свободи та можливості вільного розвитку тематизму, не скутого регістровими, фактурними «рамками». Діалогічність ми спостерігаємо у відносинах з диригентом. Ситуація тотального авторитаризму (сольного або навпаки диригентського) максимально унеможлиблюється за рахунок втілення в подвійному концерті принципу рівної значущості сторін, властивого камерному музикуванню. Тобто

неможливим стає «тоталізування», сприйняття Іншого як об'єкта. Рівноцінність учасників ансамблю спрямована на взаємодію індивідуальностей, створення атмосфери відкритості до Іншого, прийняття його неповторності, виникнення стану «спів-буття з Іншим». У межах даного підходу надзвичайно актуального звучання набуває теза мислителя, письменника Ж.-П. Сартра: «...мені потрібен Інший, щоб цілісно досягнути всі структури свого буття...». Сучасні ідеї про так зване «комунікативне існування» віддзеркалюються в жанрі концерту для двох фортепіано з оркестром. Він постає своєрідним шляхом до «культурного світу» мовою мистецтва, що актуалізує життєво важливі проблеми – проблеми необхідності комунікації і діалогу культур, народів, національностей, соціальних груп та індивідів, а також глобальні проблеми діалогізму культур та гармонізації зв'язків між людиною та оточуючим світом.

Наукова новизна. У дисертації вперше комплексно досліджено комунікаційні й діалогічні особливості подвійного фортепіанного концерту, простежено зв'язок жанру з філософією діалогізму, розглянуто маловідомі та новітні зразки концертів для двох фортепіано з оркестром в контексті повної панорами розвитку цього жанру в історії культури, встановлено актуальність моделі колективного концертування в різні періоди історії музичної культури, виявлено культурні чинники зростання або падіння виконавського й композиторського інтересу до зазначеного жанру, охарактеризовано механізми підвищення тенденцій концертності та діалогічності в подвійному фортепіанному концерті, класифіковано функції діалогу в концерті для двох фортепіано з оркестром, окреслено місце концерту для двох фортепіано з оркестром в сучасній музичній культурі та виконавській практиці, виявлено впливи комунікативної своєрідності концерту як важливого чинника у формуванні новітніх виконавських стратегій у сучасній культурі.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації можуть використовуватися в таких курсах вищих навчальних закладів, як «Історія музичної культури», «Історія культури», «Історія фортепіанного

мистецтва», «Історія музики». Результати дослідження мають особливу цінність для піаністів-виконавців, які зацікавлені в розширенні ансамблево-оркестрового репертуару та підвищенні своєї ансамблевої майстерності шляхом глибокого розуміння внутрішньоансамблевих комунікативних процесів. Матеріали роботи також стануть корисними для культурологів, музикознавців, диригентів та виконавців на інших музичних інструментах.

Ключові слова: концерт для двох фортепіано з оркестром, подвійний фортепіанний концерт, комунікація, діалог, діалог у культурі, ансамбль, концерт, концертування, музична культура.

SUMMARY

Burhan I.O. Communicative and dialogical features of concerto for two pianos and orchestra: theoretical and culturological aspects.- Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The thesis for a Degree of Doctor of Philosophy in specialty 034 «Cultural Studies». – Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, Kyiv, 2021.

The thesis is devoted to the study of communicative and dialogical specifics of the large ensemble genre – concerto for two pianos and orchestra.

In modern musical culture, there is a tendency towards ensemble performing. Composers', performers' and audience's increased interest in ensemble music has caused the need for a detailed scientific understanding of ensemble genres and their specifics in the cultural context. In this sense, the study of the genre, which organically combines various instrumental ensemble elements (piano and symphonic) and continues to experience the renaissance and actualization in musical culture – concerto for two pianos and orchestra. This unique and rare musical genre has a complicated historical development: the double piano concerto passed through its golden age into complete oblivion, then experienced a renaissance and later gained a confident recognition.

Despite the great role that dialogue plays in a concerto for two pianos and orchestra, the specificity of this type of interaction has not been fully explored. In the thesis, the author supplements the historical path of the double piano concerto from the beginnings to the present with little-known, still unexplored works, analyzes modern examples of this genre and corrects some discrepancies. The central focus of the work takes the research of the dialogical specifics of the concerto for two pianos and orchestra, which, definitely, constitutes a part of the musical and communicative space of culture.

The thesis consists of an introduction, two chapters, conclusions, references and annexes. The first chapter presents the dialogical concepts in philosophy, cultural studies and musicology. Particular attention is focused on the study of the communicative features of ensemble culture on the concerto for two pianos and

orchestra. The dialogical specifics of this genre are revealed in the context of its social significance. The main stages of the formation and development of a double piano concerto in the space of musical culture are also indicated: the precedent of the emergence of a double clavier concerto in J.S. Bach's creative heritage, the crystallization of the genre of concerto for two pianos in the classical period (in particular, in the works of W.A. Mozart), the appearance of the romantic type of concertos (emphasis is placed on F. Mendelssohn's contribution to genre's development) and the dramatic fate of the genre in the second half of the 19th century. The reasons for the re-actualization of the concerto for two pianos and orchestra in the 20th century and in modern musical culture are also revealed.

Based on the analysis of music and audio materials, a large array of double piano concertos has been thoroughly investigated and characterized. The correspondence of the collective concertizing model to the dominant tendencies in the musical culture of a certain period is revealed. And the changes that have occurred under the influence of the leading views and cultural and aesthetic principles of the era are indicated.

The second chapter analyzes the functions of dialogue in a concerto for two pianos and orchestra and creates their classification. The embodiment specificity of the concertness and concertizing principles in a concerto for two pianos and orchestra is also characterized, the relationship between concertness and dialogicity traced and the dialogical ensemble concept revealed. The dialogical nature of concerto is analyzed from the standpoint of the dual principle in culture. The possibilities of establishing intercultural dialogue through concertizing and the creation of a rhetorical-dialogical situation in culture are considered. The mechanisms of the influence of a concerto's communicative originality on the formation of new performing strategies in modern culture are analyzed. The conclusions set out the main provisions of the dissertation.

It has been established that the peculiarity of the ensemble system of a double piano concerto is marked by an escalation of the communicative process. The concert genre for two pianos and orchestra combines features of two dialogical

genres: a piano ensemble and a concerto for a soloist and an orchestra. In a piano ensemble, the leading principle is the parity or dialogical type of interaction. The participants of the dialogical ensemble strive for the relative independence of the parties, the equivalence of the semantic content of the parties, co-creation on the basis of dialogue (in contrast to the integrative ensemble – playing duet at one instrument, aimed at maximum intra-ensemble unity and indivisibility of the ensemble space). In our time (the time of synthesis, consistency and integration), the desire arose to further complicate dialogicity, up to its transformation into a multidimensional dialogue. The combination of chamber music with symphonic music brings to the concerto the idea of equality, equal significance of the performers' creative individualities from the chamber ensemble, where each participant is a soloist. Dialogue relationships are created between pianists and also in an ensemble of soloists with an orchestra. The forces of the participants in the concert "competition" are relatively equalized, the "competition" with the orchestra is transformed into a dialogical ensemble. The sound power inherent in two grand pianos can easily "compete" with that of a symphony orchestra. This is also manifested at the level of texture freedom and the possibility of free thematic development, not constrained by register and texture "frames". We observe dialogue with the conductor. The situation of total authoritarianism (solo or vice versa, conductor's) is excluded as much as possible due to the implementation in a double concerto of the principle of equal importance of the parties, inherent in chamber music. That is, it becomes impossible to "totalize", to percept the Other as an object. The equal value of the ensemble members is aimed at the interaction of individuals, the creation of an atmosphere of openness to the other, the acceptance of its uniqueness, the emergence of a condition of "co-existence with the Other." Within this approach, the thesis of the philosopher J.-P. Sartre: "... I need the Other to fully comprehend all the structures of my being ..." – is extremely relevant. Contemporary ideas about the "communicative existence" are reflected in the genre of concerto for two pianos and orchestra. It becomes a kind of path to the "cultural world" in the language of art, actualizes vital problems – those of the

need for communication and dialogue of cultures, peoples, nationalities, social groups and individuals, as well as global problems of culture dialogism and harmonization of relations between man and the world around him.

Scientific novelty. The thesis for the first time comprehensively investigates the communicative and dialogical features of a double piano concerto, traces the connection of the genre with the philosophy of dialogism and considers little-known and new examples of concertos for two pianos and orchestra in the context of a complete panorama of the genre development in the history of culture. The thesis also establishes the relevance of the collective concertizing model in different historical periods of musical culture, clarifies the cultural factors of the growth or decline of the performer's and composer's interest in this genre and characterizes the mechanisms of increasing tendencies of concertness and dialogicity in a double piano concerto. The paper also classifies the functions of dialogue in a concerto for two pianos and orchestra, defines the place of a double piano concerto in modern musical culture and performing practice. Finally it reveals the influence of the communicative originality of the concerto as an important factor in the formation of the newest performing strategies in modern culture.

The practical significance of the findings. The materials of the thesis can be used in such courses as History of Musical Culture, History of Culture, History of Piano Art, History of Music. The research results are of particular value for pianists-performers who are interested in expanding the ensemble-orchestral repertoire and improving their ensemble mastery through a deep understanding of intra-ensemble communicative processes. The work will be also useful for culturologists, musicologists, conductors and other musicians.

Key words: concerto for two pianos and orchestra, double piano concerto, communication, dialogue, dialogue in culture, ensemble, concerto, concert, musical culture.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Статті у наукових фахових виданнях України та іноземному виданні,
включеному до міжнародних наукометричних баз даних**

1. Бурган И. А. Жанр концерта для двух фортепиано с оркестром как явление культурной коммуникации // *Res Humanitariae XXVI*. Клайпеда : Klaipėdos Universitetas, 2019. С. 183-193.
2. Бурган І. О. «Діалог-концертування» і комунікативна складова в культурі: концерти для двох фортепіано з оркестром Фелікса Мендельсона-Бартольдї // *Часопис Національної Музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. Київ, 2018. №3(40). С. 95-110.
3. Бурган І. О. Культурний діалог у сучасній теорії та практиці концертування // *Часопис Національної Музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. Київ, 2019. №1(42). С.123-134.
4. Бурган І. О. Теорія діалогу як засіб дослідження концерту для двох фортепіано з оркестром // *Магістеріум НаУКМА*. Київ, 2018. Вип. 71. С. 55-60.